

A rojcsai prediálisok a 13–14. században

A középkori Szlavónia világi igazgatása az Árpád- és Anjou-korban – csakúgy, mint a Magyar Királyság törzsterületén – a vármegyéken és várispánságokon, illetve magukon a várakon, azaz a várszervezetben nyugodott. A Dráva és a Gvozd-hegység között fekvő szlavóniai várispánságok¹ – melyek közül a középkor folyamán mindössze Zágráb és Kőrös fejlődött valódi megyévé, magába olvasztva a többi *comitatust* – intézményi működését és a kereteik között élő népesség történetét illetően a szakirodalom egyszerre számol (joggal) a magyar királyi uralmi területén másutt is megfigyelhető általános jelenségek, illetve regionális specialitások egyidejű jelenlétével. Az idevágó (magyar viszonylatban nem túlságosan tetemes) historiográfiai anyagot átböngészve azonban könnyen az a benyomásunk keletkezhet, hogy e megközelítés ellenpólusán egyben az a – nem is egészen alaptalan – előfeltevés is meghúzódik, hogy e „helyi jellegzetességek” is valamiféle „átfogó törvény” köré szerveződtek. Azaz, mintha létezett volna a Magyar Királyság várszervezetének keretei között egy sajátos, de a maga rendszerén belül *szintén generális „törvényszerűségek” szerint működő*, ún. szlavón(iai) várispánsági (al)rendszer.² Ez a premissza persze korántsem légből kapott – számos olyan közismert és kevesebb figyelemre méltatott tényezőre utalhatnánk, amely az efféle egyneműsítésnek alapjául szolgálhat –, ugyanakkor nem menthet fel minket az alól, hogy a régió *belüli* jellegzetességeket tüzetesebb vizsgálat alá vonjuk, akár a(z al-) rendszer egészét, akár az egyes Dráván-túli várispánságok egyedi sajátosságait illetően.

Társadalomtörténeti tekintetben a historiográfiában felbukkanó egyik szembeötlő általánosítás a *szlavóniai várjobbágyság* és az ún. (horvát-)szlavón *prediális nemesség* történetének összefüggéseit illeti.³ Ez röviden abban összegezhető (amint

¹ Az ún. szlavóniai várispánságok számát illetően a magyar historiográfiában némi bizonytalanság tapasztalható. A szerzők 14–17 ispánsággal számolnak, attól függően, hogy „Szlavónia” területi (és igazgatási) kereteit hogyan definiálják (hogy t.i. miként ítélik meg Varasd, illetve az ún. alsó-szlavóniai megyék (Szana, Orbász, Dubica) hovatartozását). Vö. KRISTÓ 1988. 309–329.; KMTL 650–652. (ROKAY PÉTER–TAKÁCS MIKLÓS); KRISTÓ 2003. 78.; WEISZ–ZSOLDOS 2010. passim.

² Igazgatástörténeti vonatkozásban legutóbb Zsoldos Attila fogalmazta meg azon véleményt, miszerint a szlavóniai várszervezet – a Vág-völgyi szisztémához hasonlóan – ún. *határvárispánságok*ként szerveződött meg a 11–12. század folyamán. ZSOLDOS 2011b. 10–11. A *confinium*-rendszerre általában: ZSOLDOS 2000. Zsoldos – a megyévé fejlődő Zágrábon és Kőrösön, az alsó-szlavón vármegyéken, illetve a 13–14. században Szlavóniához nem számított Varasdon kívül – az Árpád-korban 11 drávántúli határvárispánsággal számol. Vö. ZSOLDOS 2011a. passim

³ Jelen tanulmány kereteit messze szétfeszítené azoknak a kellőképpen nem tisztázott kérdéseknek az akárcsak érintőleges tárgyalása is, melyek a magyarországi törzsterületen is – igaz, Szlavóniával ellentétben lényegében kizárólag egyházi birtokokon – megtalálható (egyházi) prediális nemesség és a királyi várszervezet várjobbággyi rétegének (és utódaiknak) gondos történeti összevetéséből fakadnának. A jellemzően általánosító analógiák érzékeltetésére a régebbi szakirodalomból talán elegendő Pesty Frigyes álláspontját idézni, aki szerint az egyházi jobbágyok lényegileg megfeleltethetőek a várispánsági kötelékben élő „szent király jobbágyaival” (PESTY 1882. 80.), vagy Fügedi Erik nézetét, aki úgy vélte, hogy az egyházi nemes jobbágyok (későbbi prediálisok) olyan jogállást foglaltak el az egyházi

az Pesty Figyes,⁴ Csánki Dezső,⁵ Váczy Péter⁶ és Bónis György⁷ egymásra épülő megállapításából leszűrhető), hogy Szlavónia területén az Árpád-kori várispánságok magyarországi társaikhoz hasonlóan a 13–14. század folyamán egyházi vagy magánföldesúri függésbe kerültek (eltekintve néhány, királyi/ báni kézen maradó kivételtől mint Kőrös vagy Nagykenlék), ám a várispánságok elitjét képező várjobbágyi réteg (szemben a magyarországi törzsterülettel) itt nem tűnt el, hanem sajátos helyzetű és szervezetű várnemességgé, avagy prediális nemességé alakulva az egész középkoron át fennmaradt.⁸ A drávántúli prediálisok intézményét a hűbériség magyarországi jelenségeinek kontextusában értelmező Váczy úgy fogalmazott, hogy „Horvátországban és Szlavóniában a várjobbágyi birtok praedialis alakot öltött”,⁹ míg Bónis „a királyi prediálisokat (...) a vár függéséből kiemelkedő kondicionális nemeseknek” tekintette,¹⁰ a váruradalmakkal együtt magánföldesúri függésbe került egykori várjobbágy-nemzetségeket¹¹ pedig a középkor későbbi szakaszában felbukkanó – végeredményben szinonímnak gondolt – kifejezések („nemes várjobbágy”– „várnemes”– „prediális”) mögött rejlő csoportokkal hozta genetikus összefüggésbe.¹²

birtokon, mint a várjobbágyok a várbirtokon (FÜGEDI 1938. 23.). Mivel a magyarországi várjobbágy-ság történetét az újabb kutatások tisztázták (ZSOLDOS 1999.), ezért mindenekelőtt a magyarországi (egyházi) prediálisok helyzetének pontos meghatározására lenne szükség a szlavóniai társadalomtörténeti fejlemények ide vonható problémáinak komparatív vizsgálatához (is), mivel – mint az közismert – az egyházi (prediális) nemesség intézménye Szlavóniában is megtalálható volt a zágrábi püspökség területén. Vö. KMTL. 181–182. (SOLYMOSSI LÁSZLÓ). Hogy e kérdések tisztázása híján – t.i. hogy mi mivel vehető párhuzamba, úgy országos, mint regionális viszonylatban – milyen értelmezési nehézségekkel kell szembenéznünk a szlavón (kis)nemesi társadalom kialakulásának és sajátosságainak meghatározásakor, elegendő, ha a kérdéskörre vonatkozó máig legfontosabb tanulmány megállapítását idézzük Bónis György tollából (1947-ből): „Ezen a területen [t.i. Szlavóniában – Sz. G.] nem érvényesül a kettéválás egyházi és világi nagybirtok között: a délvidéki egyházi nemes és a világi uradalom prediális a zonos jogállást élveznek. Mindkettő a várjobbágy-ságból nőtt ki, s annak tradícióit tartotta fenn (...) Ezért a királyi, egyházi és világi prediális típusai között folytonos az átmenet, viszont a magyarországi egyházi nemes (...) egészen más típus.” (kiemelés tőlem – Sz. G.) BÓNIS 2003. 260. L. még VÁCZY 1928. 79.(1.jz.) Hasonlóan indokolt lenne az egymással genetikus összefüggésbe aligha hozható, de társadalmi helyzetüket és olykor intézményeiket tekintve is kétségtelenül analóg(nak tűnő) vonásokat hordozó, elsősorban a középkori Magyar Királyság perifériáin megfigyelhető, összefoglalóan csak „partikulárisnak” hívott nemesi csoportok minuciózus összehasonlító vizsgálata. Vö. FEKETE NAGY 1937.; BÓNIS 2003. 243–307.; KMTL, 556–557. (ENGEL PÁL); RADY 2000. 79–95.; SZEBERÉNYI 2011.

⁴ PESTY 1880.; PESTY 1882.

⁵ CSÁNKI 1893. 120–122.

⁶ VÁCZY 1928. 77–87.

⁷ BÓNIS 2003. 243–260.

⁸ Csánki a szlavón prediálisok három csoportját különítette el a 15. századi Kőrös megye területén: 1.) királyi várak prediálisai: Kőrös és Nagykenlék; 2.) egyházi uradalmak prediálisai (zágrábi püspökség, császmái és glogoncai prépostságok, bélai apátság, vránai perjelség), 3.) egy sor magán kézre került hajdani ispánság prediálisai, melyek közül a legfontosabb Rojcsa. CSÁNKI 1893. 120–121.

⁹ VÁCZY 1928. 84.

¹⁰ BÓNIS 2003. 250.

¹¹ Bónis – Thallóczy Lajos nézetei nyomán – úgy vélte, hogy Szlavónia magyar megszervezése során az uralkodó az itt talált, erős nemzetségi szervezetet „meghagyta [eredeti] állapotában, de várjobbágygyá tette őket” (Thallóczyt idézi: BÓNIS 2003. 246.), mi több, feltételezte, hogy „a horvát-szlavón nemzet-ségek összetartása olyan erős volt, hogy még a királyi várak más elv alapján nyugvó keretei között is fennmaradtak”. BÓNIS 2003. [1947] 252.

¹² BÓNIS 2003. 254.

Azaz, a magyar történetírás szerint „Szlavóniában a várjobbágyok rétege alakult át praedialis nemessé”.¹³

Horvát oldalról a fenti álláspont mellé helyezhető Nada Klaić véleménye, aki úgy vélte, hogy IV. Béla alakította ki a tatárjárás után a királyi hadsereg és birtokok reorganizálása érdekében azt az új „szabados”-típust (*‘slobodnjak’*, melyen Klaić végeredményben a feltételes szabadsággal rendelkező különféle társadalmi csoportokat értette, elsősorban a várjobbágyokat), melyet szlávul *praznik*-nak, az oklevelekben pedig *praedialis*nak hívtak.¹⁴ Egészében véve azonban e társaságot a várjobbágyokkal többé-kevésbé analóg helyzetű rétegeként azonosította, és a rájuk alkalmazott „prediális” kifejezésben inkább a „szabadosok” 13. század második felében felbukkanó új elnevezését látta, sem mint valamiféle társadalmi különbségre utaló jelölőt.¹⁵

Jelen dolgozat kereteit alaposan meghaladná a szlavóniai prediális nemesség történetének feldolgozása, így alább csupán arra teszek kísérletet, hogy az e tekintetben legjelentősebb, legjobb forrásadottságokkal rendelkező várispánság, a Kőröstől keletre fekvő Rojcsa (Rovišće) 13–14. századi példáján keresztül érzékeltessem, hogy a szlavón várjobbágyok és (a világi) prediálisok viszonyának fenti, általánosító jellegű értelmezése a 15. századot megelőző időszakban feltétlenül árnyalásra szorul.

Mielőtt a szlavón prediális nemesség iskolapéldájának tekintett rojcsaiakra vonatkozó adataink elemzését megkezdeném, érdemes figyelniük egy olyan mozzanatra, amely önmagában is problematikussá teszi a fenti „várjobbágyból prediális nemes” egyenes vonalú leszármazás Szlavónia *egészére* kiterjeszhető voltát. A szlavóniai várispánságokra vonatkozó 13–14. századi okleveles adatokat áttekintve ugyanis szembeötlő, hogy míg várjobbágyokkal lényegében mindenütt találkozunk (bár ennek dokumentálhatósága korántsem mondható egyenletesnek az egyes ispánságokban), addig prediálisok mindössze öt várispánsággal összefüggésben bukkanak fel, nevezetesen Csezmice, Garics, Gerzence, Rojcsa és Zágráb *comitatusok* területén.¹⁶ Mi több, a 14. század végéig uralkodói kézen maradó Rojcsát leszámítva – melynek prediálisairól mind közül messze a legtöbb információ áll rendelkezésre – a másik négy ispánság részint meglehetősen gyér forrásanyaggal rendelkezik, részint többségük már a 13. század végére egyházi kezére került (mint Garics és Gerzence, de ebben az összefüggésben ide vonhatók a püspöki prediálissá lett egykori zágrábi várjobbágyok is)¹⁷, eleve megnehezítve ezzel a 13–14. századi szlavóniai prediális nemesség *világi* közegeben való tanulmányozásának lehetőségét.¹⁸

¹³ KMTL 556. (ENGEL PÁL)

¹⁴ KLAJĆ 1976. 330. 1257. március 4-én IV. Béla Gerzence várispánságban Tyburciusnak tesz földadományt „*sub eadem condicione, quibus alii prediales nostri, qui vulgo paraznik dicuntur*”. CD V. 53. (578. sz.) Vö. VÁCZY 1928. 77–78., BÓNIS 2003. 248.

¹⁵ KLAJĆ 1976. 330.

¹⁶ Nada Klaić is rámutatott, hogy prediálisok „csak néhány szlavón zsupániában bukkanak fel”. KLAJĆ 1976. 330. Érdemes megjegyeznünk, hogy ezzel szemben a 13–14. században meglehetősen jól dokumentáltak mondható, utóbb Zágráb megyébe olvadó *marócsai várispánság* esetében (Vö. KRISTÓ 1988. 323–324.) például számos adatunk van várjobbágyokra, míg prediálisoknak nyomát sem találjuk.

¹⁷ Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a zágrábi várjobbágyok esetében az ún. „turopoljei nemesi közösség” históriája több ponton is analógiával szolgálhat a drávántúli prediális nemesség történetének megértéséhez, melynek tisztázása további kutatásokat igényel. Vö. SZEBERÉNYI 2011.

¹⁸ Itt nincs tér a többi várispánság adatainak elemzésére, ám Csezmice, és főként Garics és Gerzence esete – 1277-ben ez utóbbiakat Timót zágrábi püspöknek adományozta IV. László (Vö. ZSOLDOS 2010. 83–86.) – egyértelműen arra vallanak, hogy a 13. század utolsó negyede *előtt* feltétlenül számolnunk

A rojcsai prediálisok történetének 13. századi kezdetei, s főként e kismemesi csoport magánföldesúri függésbe kerülése okán a 14–15. század fordulója körüli évtizedekben zajló perpatvar már korábban a történetírás látókörébe került.¹⁹ Így régóta ismert, hogy a rojcsai várjobbágyok és prediálisok története először 1279-ben vett jelentős fordulatot, mikor IV. László király a „Dráván túli igazi és természetes királyi szervientek” közé sorolta őket („*tanquam veros et naturales servientes nostros regales ultra Dravam constitutos*”)²⁰, kiváltságaikat pedig az Anjou királyok is megerősítették. 1393-ban azonban az addig királyi kézen lévő Rojcsa (végleg) magánkézbe került, midőn Zsigmond király Szerdahelyi Ders Mártonnak és fivérének adományozta azt, ami fordulatokban gazdag „háborúsághoz” vezetett az új földesurak és a jobbágyors veszélye ellen hadakozó rojcsai prediálisok között.²¹ A két időpont közti fejleményekre a történetírás eddig kevés figyelmet fordított,²² holott a rojcsaiakra vonatkozó 14. századi adatok számos olyan mozzanatot megvilágítanak, melyek közelebb visznek bennünket az Árpád-kori szlavóniai várispánsági rendszer felbomlási folyamatának megismeréséhez.

Rojcsai várjobbágyok és prediálisok 1279 előtt

A rojcsai várszervezet ugyan – hasonlóan a szlavóniai várispánságok többségéhez – jórészt csupán a 13. század közepétől követhető nyom az okleveles anyagban,²³ mindenesetre az 1279-es privilegiumot megelőző negyedszázadban a rojcsai várjobbágyok és prediálisok párhuzamos jelenlétét tapasztaljuk.

1255-ben Gutkeled nb. István szlavón bánnak az elidegenített várföldek helyreállítása végett Rojcsában tett intézkedései kapcsán értesülünk arról, hogy a várnépek közül eredeti „szabadságukba” helyezte vissza azokat, akiket illetéktelenül a várjobbágyok vagy prediálisok között talált. Ez utóbbi két társaságot (köztük négy, korábban a várjobbágyok közé sorolt *hospest*) megerősítette azon állapotukban, melyet még „Kálmán király” rendelt számukra.²⁴ A bán ugyanezen évben a rojcsai nemes várjobbágyok között talált „szabad emberek” (*liberos homines*) szintén Kál-

kell Szlavónia ezen részében a nem egyházi jellegű (királyi) predialitás intézményével. Bizonyos megfontolások alapján – ennek kifejtése egy másik tanulmány feladata – felvethető, hogy a drávántúli prediális nemesség Árpád-kori történetét összekössük Szlavónia megszervezésének folyamatával. L. SZEBERÉNYI [kézirat]

¹⁹ PESTY 1880. II. 292–297.; PESTY 1882. 389–397., CSÁNKI 1893. 121.; BUTURAC 2003. 19–44. (A munka első kiadása 1975-ben jelent meg.); ADAMČEK 1976–1977.; MÁLYUSZ 1984. 133–135.; NÓGRÁDY 2001.

²⁰ HO VII. 172–173. (131. sz.) Megjegyzendő, hogy Josip Adamček – minden indoklás nélkül (!) – 14. századi hamisítványnak minősítette IV. László több verzióban és számos átirásban fennmaradt privilegiumát (ADAMČEK 1976–1977. 153.), a magyar forráskritika azonban egységesen hitelesnek tekinti azt. L. RA 2970–2972. sz., 2989. sz., KRISTÓ 1988. 314., továbbá az előző jegyzetben hivatkozott irodalmat.

²¹ ADAMČEK 1976–1977. 155–158.; MÁLYUSZ 1984. 133–135.; NÓGRÁDY 2001. 78–81.; BUTURAC 2003. 41–44.

²² 1279–1393 között mindössze néhány kiragadott adatot idéz PESTY 1880. II. 293. és ADAMČEK 1976–1977. 154. is, illetve a források egy részéről felsorolásszerű áttekintést ad BUTURAC 2003. 25–34.

²³ KRISTÓ 1988. 313. Első adatunk a rojcsai várispánságra (egyben várjobbágyaira is) 1232-ből való. CD III. 369. (323. sz.) Rojcsai prediális először 1255-ben szerepel: CD IV. 597. (514. sz.)

²⁴ CD IV. 596–597. (514. sz.): „*quos inuenimus ex castrensibus indebite factos esse iobbagiones castri vel praediales eos reddimus in pristinam libertatem, quos vero inuenimus lobbagiones castri et praediales, illos in statu suo, secundum quod Colomannus rex bonae memoriae ordinauerat*”. Az oklevélben említett „Kálmán királyt” Pesty II. András fiával (PESTY 1882. 390.), míg Bónis – tévesen – a Könyves királlyal azonosította. BÓNIS 2003. 247.

mán ideje óta várjobbágyként bírt földjei feletti birtokjogát erősítette meg.²⁵ 1262-ben Jursa rojcsai ispán a vár határában fekvő, elhagyott *Klokocheuch* földet adta Preusa *comes*nek,²⁶ melyről a királyi megerősítés kapcsán megtudjuk, hogy az után birtokosa „prediális módra” teljesített szolgálatot.²⁷

IV. Béla 1265. január 27-i és Roland szlavón bán 1265. június 24-én kelt oklevelei²⁸ igen fontos pontokon világítják meg a rojcsai várjobbágyok és prediálisok viszonyát az 1279 előtti időszakban. A királyi diploma a rojcsai *comes*ek (az említett Jursa és két társa, „*comites de Ryuche*”²⁹), illetve a rojcsai „szabad magyar prediálisok” és várjobbágyok (*prediales liberos Hungaros videlicet et iobagiones castri de Ryuche*) között az ispánoknak fizetendő szállásdénárok kapcsán támadt vitájáról döntött, egyben szabályozva a hasonló nézeteltérések bonyolításának további módját is. A királyi rendelkezés szerint a 25 rojcsai prediális a továbbiakban annyival tartozik a rojcsai *comes*eknek *descensus* címén, amennyit (i.e. 7 márkát) akkor fizettek, midőn számuk még hatvan volt,³⁰ (a *comes*ek pedig nem követelhetek többet, dacára időközben szerzett királyi privilégiumlevelüknek³¹). Roland bán oklevele utal arra az ismeretlen – de ezek szerint 1265 januárja előttre keltezhető – királyi mandátumra, melynek alapján elkülönítette a rojcsai „szabad hospesektől” és várjobbágyoktól (*de liberis hospitibus et de iobagionibus castri de Ryuche*) az előbbi királyi oklevélben is említett 25 „szabad prediális” birtokait.³² Azaz, 1265 előtt a későbbiekhez képest lényegesen nagyobb számú prediálist tartottak számon a rojcsai várspánságban, a fenti adatok pedig kevés kétséget hagynak a felől, hogy *határozottan megkülönböztették* őket a várjobbágyoktól. Ezt erősíti meg az is, hogy helyzetük – amint arra szállásdénárjaik fizetésének szabályozásából következtethetünk – korábban is külön, vélhetőleg még Kálmán herceg által lett meghatározva. Másfelől kétségtelen, hogy bár a prediálisok és várjobbágyok közti különbségtétel határozottan tűnik, de státuszuk közös nevezőt is kellett, hogy tartalmazzon, melynek alapja minden bizonnyal a rojcsai várhoz rendelt szolgálat, és ennek keretében a rojcsai ispán(ok) joghatósága lehetett. Az utóbbira vonatkoztatható IV. Béla oklevelének az a szakasza, amely a jogi processzus szabályozásakor mindkét csoportra nézve hangsúlyozza, hogy az ispánok vagy officialisaik (*predicti comites [vel sui] officiales*) idézésére a prediálisok és várjobbágyok, illetve népeik (*prediales et iobagiones castri nec non populos eorundem*, másutt: *prediales et eorum populi*) azokban az ügyekben, melyekben a megyésispánok színe elé tartoznak (*in illis casibus, in*

²⁵ CD IV. 613–615. (530. sz.)

²⁶ CD V. 230–231. (734. sz.)

²⁷ CD V. 263. (762. sz.): „*more predialium exhibit seruicium de predicta terra*”. Preusa~Prelsa *comes* birtokának határai felbukkannak 1265-i határvitában is. CD V. 337–338. (829. sz.)

²⁸ CD V. 329–330. (820. sz.), CD V. 337–338. (829. sz.). Vö. PESTY 1882. 391–392.

²⁹ Vö. ZSOLDOS 2011. 187. (344. jz.), 188. (345. jz.)

³⁰ CD V. 329. (820. sz.): „*viginti quinque prediales supradicti tandumde soluere debeant racione descensus ipsius comitibus de Ryuche pro tempore constitutis, quantum tunc soluebant, cum fuerunt numero sexaginta prediales, videlicet septem marcas*”

³¹ Ez az elveszett oklevél a „garicsi prediálisok szabadsága” (*secundum tenorem libertatum predialium de Garyg*) szerint szabályozta – a *comes*ek szempontjából nyilvánvalóan kedvezőbb módon – a kérdést. CD V. 329. (820. sz.) Erre bővebben: SZEBERÉNYI [kézirat]

³² CD V. 337. (829. sz.): „*rex de liberis hospitibus et de iobagionibus castri de Ryuche viginti quinque liberos prediales exclusis aliis in eodem comitatu constituisset.*”

quibus iidem coram comitibus parochialibus astare), csak a király három hű szlavóniai nemese egyikének, illetve valamely hiteleshely tanúbizonyságának közreműködése esetén kötelesek megjelenni.³³ A várhoz kötő szolgálat megragadása nehezebb feladat, mivel erről forrásaink keveset árulnak el. Mindazonáltal a Preusa comesnek tett említett adomány,³⁴ továbbá a prediálisokra alkalmazott „szabad” jelző, illetve ’prediális’ elnevezésük alapján valószínűsíthető, hogy a prediálisok eredendően a vár földjéből kihalított szolgálatot vállaló, netán saját földjükkel a vár szolgálatába lépő közszabadosok lehettek, akik azonban a *servitium* vállalásával is megtartottak elemeket *liber* állapotukból.³⁵ Arra a kérdésre, hogy mi vezetett a rojcsai prediálisok számának meglehetősen radikális, hatvanról huszonötre történő csökkentésére,³⁶ a válasz az lehet, hogy az uralkodó egyszerre igyekezett a *servitium* fejében adott birtok értékét a szolgálatra valóban alkalmas szinten tartani, és a rojcsai várispánság (a várszervezet fenntartása szempontjából alapvető) birtokállományának erodálódását lassítani.

Az mindenesetre bizonyos, hogy a már addig is (részben) külön csoportot alkotó prediálisok ezután még *exkluzívabb* réteget képeztek, társadalmi és birtokjogi helyzetük pedig határozottan elválasztotta őket a várjobbágyoktól.³⁷ Már Roland bán említett oklevelének több mozzanata is erre utal. A diploma – mely egyébiránt a 25 rojcsai prediális egyike, Miklós fia Bense *predium*ába való beiktatása végett született³⁸ – hangsúlyozza, hogy az adományos és „szabad társai” (*Bense et sui consocii liberi, scilicet prediales*) azt a szabadságot élvezik, hogy (a rojcsai comesek beleszólásától mentesen) bárkit földjükre fogadjanak,³⁹ mi több „a vár és a rojcsai ispánság” minden joghatósága alól ki vannak véve.⁴⁰ Az utóbbi kitétel – lévén IV. Béla korábbi szabályozása (mint láttuk) ugyan bizonyos ügyekben eljárásjogilag korlátozta a prediálisok (és várjobbágyok) feletti ispáni jogkört, de nem szüntette meg azt (erre csak 1279-ben került sor) – arra utalhat, hogy a rojcsai várispánság ekkor csupán a prediálisok *birto-kai* ügyében vesztette el végleg minden joghatóságát,⁴¹ ami várjobbágyokra e megfogalmazásban természetesen nem is vonatkozhatott volna.

³³ CD V. 329. (820. sz.): „vno de tribus fidelibus nostris nobilibus Sclauonie”, azaz Isakk fia Incon, Tolomerius fia Farkas, vagy Belus bán fia István.

³⁴ Jursa ispán oklevele hangsúlyozza, hogy Preusa comest „cognouimus esse uirum prouidum et ad seruicia regni apparatus.” CD V. 230. (734. sz.)

³⁵ Váczy szerint is „a praedialis birtok szabad eredetet árul el”. VÁCZY 1928. 78. A várjobbágyok közé sorolt *hospesek*, illetve „*liberi homines*” [CD IV. 597. (514. sz.), 613. (530. sz.)], valamint Roland bán oklevelében a várjobbágyoktól és az immár korlátozott számú prediálistól egyaránt külön említett „szabad *hospesek*” kilétét még kevésbé tudjuk megragadni, de a *liber* jelző (illetve maga a „vendég” elnevezés) esetükben is a közsabadságnak a 13. század közepén még meglévő elemeire utalhat.

³⁶ Vö. VÁCZY 1928. 79. (1. jz.); BÓNIS 2003. 247.

³⁷ Pesty is már utalt rá, hogy a „praedialisták a rovischei várispánságban, úgy látszik, előnyösebb állásban voltak a várjobbágyokhoz képest”. PESTY 1882. 391.; hasonlóan BÓNIS 2003. 248.

³⁸ A birtokra I. még CD V. 409. (881. sz.), 417. (887. sz.)

³⁹ CD.V. 338. (829. sz.): „*liberam habent facultatem, quoscumque voluerint ad suam porcionem recipiendi; nec comites de Ryuche ipsos potuerunt de huiusmodi receptione hominum prohibere.*”

⁴⁰ CD V. 338. (829. sz.): „*de omni iurisdictione dicti castris et comitatus de Riuche sunt exempti et penitus expediti.*”

⁴¹ Erre utalhat IV. Béla 1266-ban Bensenek kiállított oklevele, mely szerint földjét „*possidere in eadem libertate, qua alii prediales per nos ordinati ibidem terras tenent.*” CD V. 410. (881. sz.) Vö. VÁCZY 1928. 82. (3. jz.) 1279-ben Gutkeled nb. Miklós volt bán oklevele a rojcsai vár földjeinek helyreállítása kapcsán említi, hogy arra a várjobbágyok és a prediálisok földjeitől való elkülönítéssel egyidejűleg

A rojcsai prediálisok és várjobbágyok közti társadalmi különbségtételt sajátosan világítja meg ugyanakkor Lőrinc rojcsai ispán 1270. évi oklevele. A IV. Béla által Perchinus zágrábi kamaraispánnak adományozott⁴² rojcsai *Macek villicatus*ba való beiktatásról szóló oklevél szerint az eljárás a megszokott módon, azaz a császári káptalan mint hiteleshely tanúsága, valamint valamennyi várjobbágy és prediális (továbbá minden más határos) jóváhagyása mellett zajlott.⁴³ Ami szempontból érdekes, hogy az oklevél a hozzájárulók mindkét csoportjából név szerint is felsorol tagokat. Eszerint a várjobbágyokat Saul, Myle (akik – Cermynussal együtt – ispáni emberekként is eljárak), Zlobyuechi, Vuzmek, Vrbanus és Tybolt (*pro beneplacito et voluntate omnium iobagionum castri*),⁴⁴ míg a prediálisokat (*vniversorum predialium*) Junus comes, Tyburcius mester (a határjárásban: *comes*), Erney prépost (hj.: *mester*), Junus comes frateri: István és Jak, Leusták *comes*⁴⁵ és Draganus fia Mycula képviselte. Látható, hogy a két csoport reprezentánsai közül kizárólag a prediálisok rendelkeztek (ha nem is valamennyien) valamilyen társadalmi presztízsre utaló megjelöléssel (*comes, magister*), ami ismét aláhúzza: a rojcsai várjobbágyok és prediálisok a státuszhierarchia különböző fokán helyezkedtek el.

A rojcsaiakra vonatkozó terminológia 1274-ben újabb elemmel bővült, midőn IV. László különféle hadi érdemeiért Jakab fia Jakab *comes*nek és fivérének adományozta a rojcsai *Konuszka* földet, olyan szabadsággal, mint a többi rojcsai *nemes*, kivéve azt a rojcsai ispán joghatósága alól.⁴⁶ Az oklevél megfogalmazása (*sub eadem libertate, qua alii nobiles de Ryuche terras habent absque iurisdictione comitis de Ryuche*) – a korábbi, prediálisokra vonatkozó oklevelekkel egybevethető tartalom okán⁴⁷ – megengedi ugyan azt a következtetést is, hogy a „*nobilis*” kifejezést ehelyütt „prediálisként” értelmezzük, ám Jakab *comes* azonosítása nélkül biztossággal csupán a „rojcsai nemes” kifejezés első felbukkanását regisztrálhatjuk.

„Rojcsai nemesek”, „várjobbágyok” és „prediálisok” a 14. században

IV. László király már említett privilégiuma a rojcsai „nemes várjobbágyok és prediálisok” számára a magyar történetírás *egybehangzó* megállapítása szerint fordulatot jelentett a várispánság történetében. Pesty Frigyes innen datálta a várispánság megszűnését, majd Kőrös megyébe való lassú beolvadását,⁴⁸ Bónis György pedig azon – szerinte egész Szlavónia 13–15. századi társadalomtörténetét jellemző, jószerivel törvényszerű – fejlődési folyamat rojcsai fejezeteként értelmezte, melyben

került sor (*ad rehambulandas terras castri de Riuche et distinguendas easdem a terris iobagionum castri et predialium de eodem*). CD VI. 326–327. (273. sz.) L. még az 55. jegyzetet.

⁴² Vö. CD V. 535. (997. sz.), 572. (21. sz.), CD VI. 64. (58. sz.) Perchinusra: WEISZ 2010. 84.

⁴³ CD V. 574–576. (24. sz.)

⁴⁴ Nagyrészt azonosak azokkal a várjobbágyokkal (Wzmech, Myle, Moycen, Zlobelch, Zupk fia Tybold *iobagiones eiusdem castri de Ryveche*), akik 1266-ban a császári káptalan előtt zajló rojcsai predium adásvételéhez is hozzájárultak, élükön Márk fia György rojcsai ispánnal és Jursa *comesszel*. CD V. 418. (887. sz.)

⁴⁵ Azonos lehet azzal az 1266-ban említett Wyd fia Leusták *comesszel*, aki Pangracius *comes* rojcsai prediumát (*predium suum Klokocech uocatum in Ryuche*) megvásárolta. CD V. 417. (887. sz.)

⁴⁶ CD VI. 94–95. (81. sz.)

⁴⁷ Vö. különösen IV. Béla Miklós fia Bensének adott, Roland bán oklevelét 1266-ban megerősítő privilégiumlevelének megfogalmazásával: „*terram possidere in eadem libertate, qua alii prediales per nos ordinati ibidem terras tenent.*” CD V. 410. (881. sz.)

⁴⁸ PESTY 1882. 394–396. Hasonlóan: KRISTÓ 1988. 314.

„nem lehetett megakadályozni, hogy a régi várjobbágyréteg *teljességében* fel ne emelkedjék a prediális nemességbe”, továbbá „amint az 1273-as szlavón statútum megalkotásakor együtt és egyenlőként szerepelnek nemesek és várjobbágyok,⁴⁹ úgy lesz ezekben az években *szinonimává* a várjobbágy és szabad prediális, a következő évszázadban pedig a vár nemes jobbágya, várnemes és prediális nemes” (kiemelések tőlem – Sz. G.).⁵⁰

Rojcsa szűkebben vett történeténél maradva, első ránézésre valóban úgy tűnik, mintha IV. László privilégiuma eltüntetett volna minden – az előbbieken illesztve – különbséget rojcsai prediális és várjobbágy között. A jószerivel példátlan módon *négy, közel azonos fogalmazatú szövegváltozatban* is fennmaradt, több 14–15. századi *transsumptumban* és számos tartalmi átírásban is olvasható privilégium⁵¹ szerint, a király a rojcsai nemes várjobbágyok és (királyi) prediálisok (*nobilium iobagionum castri et predialium nostrorum in comitatu de Ryuche existencium*) hűségét, illetve neki és elődeinek tett hadi szolgálatait honorálva, őket mint „*valódi és természetes drávántúli királyi servienseket*” kivette (Héder nb.) Henrik bán fia Miklós rojcsai ispán és utódai joghatósága alól, azaz felettük immár sem az ispán, sem *officialisai* nem ítélezhettek.⁵² IV. László privilégiuma tehát végeredményben, ha nem is tette országos nemesekké, de a *szlavóniai (köz)nemesség* sorába emelte a rojcsai várjobbágyokat és prediálisokat.⁵³

Ennek tükrében tulajdonképpen meglepőnek is tűnhet az a küzdelem, amely az 1393–1423 közötti három évtizedben a rojcsai „*királyi serviensek*” kései utódait jogaik védelmére kényszerítette, különösen, hogy az az 1279-es privilégium által sugallt állapotukhoz képest *mindenképp szerény* eredménnyel zárult.⁵⁴ A dolog nyit-

⁴⁹ A Máté szlavón bán által Kőrös és Zágráb megye nemesi és várjobbágyai számára 1273-ban tartott *generalis congregatio*-ról van szó. CD VI. 25–28. (26. sz.)

⁵⁰ BÓNIS 2003. 247–248.

⁵¹ IV. László oklevelének egyik „változatából” sem maradt fenn viszont *eredeti* példány. Tudjuk azonban, hogy a Szerdahelyi Ders Mártonnal folyó perpatvar során a derék földesúr a rojcsaiak vezetőit túsul ejtve elkobozta okleveleiket, mi több ügyvédjüket (*procurator causarum*) a Drávába fojtatta és a nála lévő okleveleket is megszerezte; azaz a források efféle hiányosságai nem írhatók pusztán a véletlen számlájára. ADAMČEK 1976–1977. 156.; MÁLYUSZ 1984. 134.; NÓGRÁDY 2001. 75. Vö. ZsO VI. 775. sz., 886. sz., 1272. sz.

⁵² HO VII. 172–173. (131. sz.) (A kiadott szöveget az 1322-es átíró oklevél eredetije alapján pontosítottam: DL 49 620): „*eosdem nobiles nostros prediales et iobagiones castri eiusdem a iudicatu, iudicio, iurisdicione et potestate Nicolai filii Herrici bani comitis de Ryuche et aliorum comitum pro tempore constitutorum exceptis articulis in quibus iidem nobiles prediales et iobagiones castri iudicio uel iudicati comitis de Ryuche astare tenebantur, pure et simpliciter, de nostra gracia speciali, tamquam veros et naturales seruientes nostros regales ultra Drawam constitutos, iuxta libertatem eorundem nobilium duximus eximendos. Itaque nec in presentia comitum de Ryuche pro tempore constitutorum, nec officialium eorundem, possint uel debeant, tam ipsi, quam ipsorum heredes iudicari.*”

⁵³ VÁCZY 1928. 82–83. (de vö. BÓNIS 2003. 466. [10. jz.]); BÓNIS 2003. 250.; KRISTÓ 1988. 314.; NÓGRÁDY 2001. 74.

⁵⁴ MÁLYUSZ 1984. 133–135. Nógrády Árpád szerint – szemben Mályusz nézetével – a rojcsaiak végül „*vereséget szenvedtek*” ugyan földesuraikkal szemben, de nem süllyedtek jobbágyparaszti létbe, és sikerült a megváltozott (számukra kétségtelenül kedvezőtlenebb) körülmények között, de a prediális jogviszonyra való hivatkozással mégiscsak egzisztenciálisan a jobbágyokénál előnyösebb pozícióban stabilizálni helyzetüket 1423 (a perpatvar lezárulta) után is. NÓGRÁDY 2001. 78–81. Némileg más véleményen van Adamček, aki szerint a Szerdahelyiek győzelme a rojcsai „*nemesi közösség*” eltűnéséhez vezetett a 15. század közepére. ADAMČEK 1976–1977. 155–158.

ja az Árpád-kori rojcsai várjobbágyok és prediálisok utódainak korántsem egységes 14. századi történetében keresendő.

E történet kulcsát a IV. László-féle privilégium négyféle verziójának szöveg hagyománya adja a kezünkbe.⁵⁵ Mind a négy változatban a diszpozitív rész inkriminált szakasza, a lényegét tekintve szövegszerűen egyezik a fentebb idézett „általános oklevélben” (A) közöltekkel, azonban a másik három diploma (B, C, D) *hasonló szerkezetű kiegészítéseket* is tartalmaz. Először is mindhárom oklevél Henrik bán fia Miklós ispánt „*quondam*”-ként szerepelteti, azaz megszövegezésükre „A”-nál később kellett sor kerüljön.⁵⁶ Lényegesebb azonban, hogy a *dispositio* fentebb idézett része két további (egymással összefüggő) ponton is eltérő szöveget hoz: az általános megfogalmazású „*eosdem nobiles nostros prediales et jobagiones castri eiusdem*” szakasz után ugyanis mindhárom változat konkrét személyeket sorol fel (majd röviden az „*exceptis articulis in quibus*”-kezdetű mellékmondatban ismét utal rájuk), akik „*specialiter*” is a privilégium hatálya alá esnek.⁵⁷ Ha már most egybevetjük a négy 1279-es oklevél szövegének további sorsát a 14. századi rojcsai vonatkozású okleveles anyaggal,⁵⁸ érdekes következtetésekre juthatunk.

Előjáróban fontos leszögeznünk, hogy a szövegek fennmaradását illetően a négy oklevél sorsa jelentősen eltér egymástól.⁵⁹ A IV. László-féle kiváltságot általános alakban közlő, neveket nem hozó „A”-verzióról egyetlen *transsumptummal* rendelkezünk 1322-ből, amely egyben az összes közül a legkorábbi ránk maradt szövegváltozat,⁶⁰ magának a Károly-kori átírásnak pedig további fennmaradási formái nem ismeretesek.⁶¹ A „C” és „D” oklevél mindössze egy-egy átiratban maradt

⁵⁵ A továbbiakban a négy verziót szíglával (A–D) hivatkozom. A megfelelő szövegkiadások: „A”: HO VII. 172–173. (131. sz.) [= RA. 2970. sz.]; „B”: HO VII. 173–174. (132. sz.) [= CD VI. 324–325. (271. sz.), de Smičiklas kiadása hiányos és apparátusa is pontatlan; vö. RA 2971. sz.]; „C”: CD VI. 332. (278. sz.) [= RA 2972. sz.]; „D”: RA II. 234–244. (2989. sz.) (Szentpétery Imre hivatkozásai néhol szintén pontatlanok.) Vö. a Függelékkel.

⁵⁶ Mivel Miklós ispánságára vonatkozó utolsó adatunk éppen az „A”-oklevél (vö. ZSOLDOS 2011. 188.), így a relatív kronológiáról ennél közelebbit nem tudunk mondani. Szentpétery Imre 1279. június–augusztus közé datálta az okleveleket. RA 2970–2972., 2989. sz. Kérdéses, hogy [Gutkeled nb.] Miklós volt bán [Nicholaus] *quondam banus* 1279-ben kelt, szintén napi kelet nélküli oklevele, mely bizonyos Ugrin fiainak birtokba iktatása kapcsán ejt szót a rojcsai vár földjeinek helyreállításáról és azok várjobbágyi és prediális birtokoktól való elkülönítéséről [CD VI. 326–327. (273. sz.)], milyen kronológiai viszonyban van a királyi kiváltságlevéllel. Mindenesetre nem zárható ki, hogy a rojcsai vár birtokainak számbavételére éppen IV. László privilégiumának kiadásával összefüggésben került sor.

⁵⁷ „B”: „*specialiter autem Petrum filium Turuck iobagionem castri de Ryuche et eiusdem posteritates*”
„C”: „*specialiter Mylem filium Draguna, Vzmuk filium Gurdimer, Petrum filium Leesk, Tyboldum filium Zupk, Ladizlaum filium Bask, Laurencium filium Hotizloi et Thomam filium Thome de genere Gurdumus ex eisdem*”

„D”: „*specialiter ex eisdem Paulum filium Junk et Blasium filium Mike*”

⁵⁸ Megjegyzendő, hogy 1279 és 1322 között alig vannak Rojcsára vonatkozó adataink.

⁵⁹ L. a Mellékletet.

⁶⁰ CD IX. 102–103. (88. sz.)

⁶¹ Ez forráskritikai szempontból meglehetősen lényeges mozzanat, ugyanis direkt módon nem tudunk válaszolni arra a kézenfekvő kérdésre, hogy az általános megfogalmazású, minden várjobbágyra és prediálisra vonatkozó „A”-oklevél kiadása után miért érezte több rojcsai is szükségét, hogy saját magát név szerint is önálló oklevélbe foglaltassa. Mindenesetre amennyiben emiatt a gyanú árnyéka vetülne a három „speciális” változat hitelére, akkor ez – az oklevélátírások történetének „közös metszete” alapján (l. Melléklet) – mindenképpen az 1356. év áprilisa körüli időbe utalna minket, viszont továbbra is

fenn. Ezzel szemben az „A”-változat tartalmi, illetve a „B” oklevél szószerinti és tartalmi átírásaira hatalmas „karrier” várt, aminek oka nagyrészt a Szerdahelyiek és a rojcsai prediálisok közti, 1393-tól kibontakozó perpatvarban való gyakori „felhasználásuk” volt. Az oklevelek eltérő „utólete” azonban csöppet sem független attól, hogy kik és mikor használták hivatkozási alapként jogaik biztosítására az Árpád-kori kiváltságlevelet.

Károly király Gurdoba fia Belud, Balázs fiai: Walter, Mihály és Iván, „Kis” (Parvus) Jakab, illetve Pál fia János „rojcsai nemesek” (*nobiles de Ryuche et fideles nostri*) és rokonaik kérésére adta ki 1322-ben IV. László szabadságaikat biztosító (*super facto libertatum per eundem ipsius datarum*), „A”-oklevélét átíró és megerősítő privilégiumlevelét.⁶² Ha áttekinthetjük a rojcsai vonatkozó okleveles anyagot 1356 áprilisáig (t.i. az 1279-es kiváltságlevél (A, B, C) következő megerősítéséig), azt tapasztaljuk, hogy míg az 1322-ben említett „nemesek” (és utódaik) – más, az 1279-es oklevelekhez nem köthető, de szintén „rojcsai nemesekként” aposztrófáltakkal egyetemben⁶³ – rendre felbukkannak különféle ügyekben (mégpedig következetesen „nobilis” megjelöléssel), addig az előbbiektől bizonyosan megkülönböztethető *prediálisnak* hívott vagy „*more predialium*” birtokló elemekkel csak szórványosan találkozunk,⁶⁴ „várjobbágyokkal” pedig (legalábbis az 1350-es évekig) csupán egykori földjeik kapcsán.⁶⁵

Az 1322-es oklevélben említett „rojcsai nemesek” közül Pál fia János futotta be a legnagyobb karriert: 1327-től kaproncai várnagy volt,⁶⁶ 1329-től pedig a rojcsai ispán tisztségét is betöltötte, egészen 1342-ig.⁶⁷ Pál fia János „rojcsai nemessége” vitán felül szlavón országos nemesi státuszt jelentett, amit igazol az a tény, hogy

érintetlenül hagyják (legalábbis jelenlegi tudásunk szerint) az „A”-oklevél „folytatás nélküli” 1322-es átírásának, és így az eredeti IV. László-féle kiváltságlevélnek is a hitelességét.

⁶² CD IX. 102–103. (88. sz.)

⁶³ 1342. jún. 3-án György fiai: János, Imre és András, Chosmas fia Chosmas, Egyed fiai: Budul és Endre, Benedek fiai: Balázs és Gergely „*nobiles in comitatu de Riucha*” Jónás fia Dalen-t rokonuknak ismerték el, földet és házak és *curia* létrehozására lakalmas helyet adtak neki. CD X. 664. (472. sz.) 1355. okt. 14-én Benedek fia Jakab rojcsai nemes szerepel Miklós szlavón bán oklevelében. CD XII. 306–307. (230. sz.)

⁶⁴ Lóránd *comes*, Pál fia János rojcsai ispán és kaproncai várnagy albirájának 1331. július 2-án kelt oklevele említi, hogy a vitatott *Zerchinech* birtokot a felperes apja „*more predialium*” kapta. CD IX. 567. (458. sz.) Pál fia János ispán 1331. aug. 19-i oklevele Belud fiainak birtokba iktatásáról a határjárásról végzők között említi Benedek, Priben és Luben prediálisokat (előbbi kettőnek a Belud-fiak birtokával határos földjeit is). CD IX. 570–571. (462. sz.) Pál fia János ispán „prediális joggal” adat vissza és erősített meg korábban szerzett birtokot 1341-ben a rojcsai *comes terrestris*szel. CD X. 631–632. (447. sz.) Itt jegyezhető meg, hogy a 14. század első felének rojcsai *ispáni* okleveleiben rendre felbukkanó *comes terrestris*ek [DF 228 441., CD IX. 570. (462. sz.), X. 631. (447. sz.), 664. (472. sz.)] ékezen cáfolják Pesty nézetét, mely szerint a várispánság felbomlásával „összhangzólag az eddigi *comes*ek is megszűntek várispánok lenni, és lettek *comites terrestres*, azaz a közigazgatással foglalkozó *ispánok*.” PESTY 1880. II. 293. A két, merőben *különböző* intézmény története azonban ettől egészen eltérően alakult: a rojcsai *ispáni* tiszt átmenetileg a kaproncai várnagysággal, majd a körösi *ispáni* hivatallal fonódott össze, míg végleg meg nem szűnt a – mind gyakrabban Körös megye rojcsai „kerületeként” (*districtus*) emlegetett – terület önálló *ispáni* tisztsége (utoljára 1370-ben szerepel, vö. ENGEL 1996. I. 257.) Ezzel szemben a rojcsai *comes terrestris*ek sora a 13. századtól folyamatos.

⁶⁵ 1341: CD X. 611. (431. sz.): „*terris Bogdani et Wlchink quondam iobagionum castris de Ryuche.*”

⁶⁶ CD IX. 359. (296. sz.)

⁶⁷ DF 228 441., CD IX. 567. (458. sz.), 569. (461. sz.), 570. (462. sz.), CD X. 631. (447. sz.), 664. (472. sz.), DL 33 367.

Mikcs szlavón bán 1327. szept. 16-i oklevelében az „ország” azon, név szerint felsorolt nemesei között szerepel, akik hozzájárultak (*de consensu nobilium regni*) a lázadó Baboníc-fiak és híveik Károly király ellen elkövetett vétkeik alóli felmentéséhez.⁶⁸ 1331. aug. 19-én János ispán adományozta az 1322-ben szintén említett Belud fiainak: Miklósnak, Wrbannak és Bertalannak Yzker üressé vált, Rojcsa *comitatus*-beli prediumát, mely határos volt az 1322-ben is szereplő „Kis” (*Parvus*) Jakab *comes* és Balázs fia Walter földjeivel.⁶⁹ Belud Miklós és Bertalan nevű fiai 1351-ben – apjukhoz hasonlóan – „*nobiles de disctrictu Reuche*”-ként szerepelnek a zágrábi káptalan előtt végrehajtott birtokcseréjük alkalmával.⁷⁰ Az 1322-es társaság legjobban dokumentált tagja azonban vitán felül (Mihály fia⁷¹) „Kis” (*Parvus*) Jakab és főként utódai, akiket – központi birtokuk után, melyet még őseik, Kemen és Bathaler *comesek* szereztek 1275-ben Kőszegi Miklós nádor vitézeiként IV. Lászlónak tett hadi érdemekkel⁷² – olykor *Konzkainak* is hívtak.⁷³ Jakab fia, Domonkos, aki az 1340-es évektől bukkan fel az oklevelekben – Lajos király elkötelezett híveként⁷⁴ – őseihez hasonlóan ügyes birtokszerezőnek bizonyult a következő évtizedekben,⁷⁵ vagyongyarapító tevékenységét a század végén pedig már fiaival együtt folytatta.⁷⁶

Az 1322-es társaság „nemességének” jellegét a legjobban – némileg ugyan kiterjesztő értelmezéssel – néhány példa érzékeltetheti Jakab fia Domonkos történetéből. I. Lajos király 1356. okt. 13-án kelt oklevele hangsúlyozza, hogy Domonkos a korábban a rojcsai várhoz tartozó (*terram castris*) *Izkyrfelde* nevű birtokát⁷⁷ a rojcsai vár jobbágyságától örökre megszabadítva, ugyanazon nemesi szabadsággal élvezi, mint többi birtokát is.⁷⁸ A következő példa (1366 decemberéből) a „nemes” Domonkos és a rojcsai „kerület” *más* (t.i. várjobbágy!) birtokosai közti presztízsbeli differenciára világít rá. János fia László kőrösi és rojcsai ispán, valamint Márk fia

⁶⁸ CD IX. 359. (296. sz.)

⁶⁹ CD IX. 462. sz., vö. CD XI. 535. (405. sz.), CD XII. 371. (278. sz.)

⁷⁰ CD XII. 25–26. (21. sz.)

⁷¹ CD XI. 492. (373. sz.), CD XV. 405. (295. sz.)

⁷² CD VI. 113–115. (100. sz.) Vö. CD VII. 418–419. (374. sz.), CD XI. 492–493. (373. sz.)

⁷³ Vö. ADAMČEK 1976–1977. 153–154. Varasd megyében szerzett birtokuk után viszont olykor *Zelnycha*-iként is szerepelnek. CD XI. 414. (312. sz.), CD XII. 501. (386. sz.)

⁷⁴ 1348-ban Lajos király *Konizka*-t „új adományként” megerősíti Domonkos kezén, „*consideratis fidelitatibus, serruiciis et fidelium seruiciorum preclaris et multimodis meritis dicti Dominici filii Jacobi parui filii Mychaelis de Ryuche fidelis nostri nobis in diuersis expeditionibus regni nostri exhibitis et impensis.*” CD XI. 492. (373. sz.)

⁷⁵ CD XI. 319–320. (240. sz.), 393. (300. sz.), 414. (312. sz.), 492–493. (373. sz.), 493–494. (374. sz.), 535. (405. sz.), CD XII. 306–307. (230. sz.), 371. (278. sz.), CD XIII. 375–376. (275. sz.), 594–595. (422. sz.), CD XIV. 22–23. (1[1]. sz.), 24. (12. sz.), 27–28. (15. sz.), 33–34. (18. sz.), 34–35. (19. sz.), 41–42. (25. sz.) stb. (Vö. ADAMČEK 1976–1977. 154. [18. jz.]), aki az adásvételek szereplőit minden további nélkül egységesen „prediálisnak” minősíti. „*Konzkai*” Jakab másik fia, Péter, 1370-ben bukkan fel mint „*nobilis vir*”. CD XIV. 260. (187. sz.)

⁷⁶ CD XIV. 260. (187. sz.), CD XVII. 395–396. (290. sz.), 408–409. (299. sz.), 410. (301. sz.) stb.

⁷⁷ Vö. az 1322-ben már említett *Izker* földjével: CD IX. 570. (462. sz.)

⁷⁸ CD XII. 371. (278. sz.) (1454-es tartami átírásban): „*Ipse itaque dominus Lodouicus rex petitionibus dicti Dominici filii Jacobi inclinatus, predictam terram eiusdem Dominici Izkyrfelde vocatam a iobagionatu prescripti castris sui Royche perpetuo duxisset eximendam eo moda, vt ipsa possessio eadem prerogatiua nobilitatis libertate qua cetere possessiones dicti Dominici libere perfruuntur, gauderet és perfrueretur.*” 1349-es oklevél szerint Domonkos jogot szerzett a királytól, hogy birtokait „*cuiuscunque voluerit dandi, donandi, legandi et perpetuandi in vita vel in morte liberam et securam haberet facultatem.*” CD XI. 535. (405. sz.)

Petrozlaus rojcsai *comes terrestris* oklevele tudtul adja, hogy Iwen fiai: Janchech és István „a rojcsai kerületből való nemes várjobbágyok” (*nobilibus iobagionibus castris de districtu Ryuche*) a *Kyskonzka* melletti birtokrészüket 12 dénár márkáért eladták Jakab fia Domonkosnak („*de eodem districtu*”), akit az oklevél következetesen *magister*nek címez, amit ez esetben – az említett Árpád-kori példákhoz hasonlóan – megtisztelő címnek tekinthetünk.⁷⁹ Végezetül, Zsigmond király Domonkosnak és fiainak: Lászlónak és Miklósnak birtokaikat „új adomány” címén megerősítő 1391-i oklevele hivatkozik rá, hogy erre „*iuxta exemptionem alias domini Ladislai regis nobilitantes, libertantes ac ab omni iugo yobagionatus castrensium eximentes necnon in evum absolventes*” kerül sor.⁸⁰

Domonkosnak és fiainak tehát nemigen volt mitől tartaniuk a Szerdahelyieknek tett királyi adomány idején, ennek ellenére nekik is meggyűlt a bajuk Rojcsa új földesurával. 1398 októberében László és Miklós Körös megye hatósága előtt jogaik sérelmétől tartva megtiltották ugyan Ders Mártonnak, hogy az *Velichefeu* nevű birtokukra vonatkozó jogaikat megsértse,⁸¹ ám a „Konzkaiak” és Dersfiék között a birtokhatárok és -jogok felett kirobbant vita így is évekig húzódozó viszályba torkollott.⁸² Fontos mozzanat azonban, hogy a háborúskodást 1406-ban végül határrendezések és birtokcserék zárták le. Azaz, az 1322-ben említett „Kis” Jakab 15. századi utódai estében (az előzményeket ismerve persze korántsem meglepő módon) merőben más „megoldás” született, mint amivel a kortárs „rojcsai várjobbágyok és prediálisok” (vagy – mint látni fogjuk – a kevésbé szerencsés „rojcsai nemesek”) történetében találkozunk.

A IV. László-féle kiváltság 1322-es megerősítettöinek és utódaiknak sorsa jól érzékelteti, hogy e csoport tagjainak – a privilégium eredeti tartalmának megfelelő módon – *valóban sikerült* betagozódniuk „*nobiles de Ryuche*”-ként a szlavón nemesség soraiba a 14. század folyamán. Lényeges azonban, hogy ez nem „csoporosan”, valamiféle „közösségként” történt, hanem az 1279-es privilégium adta lehetőség *egyéni* utakon való kihasználásán keresztül. A László-féle privilégiumot 1356-ban Lajos királlyal megerősítették, továbbá más, azt a 14. század második felében jogalapként használók sorsa jól illusztrálja azonban, hogy e lehetőséggel ugyan mások is próbáltak élni, de korántsem sikerült mindannyiuknak.

1356 áprilisában az 1279-es diploma „A”, „B” és „C” változatát is átírta I. Lajos király kancelláriája,⁸³ amit 1364 májusában záradékkal kellett ellátni, mivel a király boszniai hadjárata idején Miklós érsek és kancellár királyi nagypecsétet őrző familiárisai ellopták a *sigillum* mindkét felét, így újat kellett vésetni, és az I. Károly és Lajos által kiállított okleveleket újra megpecsételtetni.⁸⁴ Erre a fenti három diploma közül egyedül az 1279-es oklevél „C”-változata esetében nem került sor (leg-

⁷⁹ CD XIII. 594–595. (422. sz.) Domonkos *magisteri* címére további példák 1367-től: CD XIV. 22. (11. sz.), 24. (12. sz.), 41. (25. sz.), 287–289. (209. sz.), 512. (388. sz.), 529–530. (407. sz.) stb. Megjegyzendő, hogy a „mester” megjelölés Pál fia János rojcsai ispán esetében is rendre felbukkan. CD IX. 569. (461. sz.), 570. (462. sz.), X. 631. (447. sz.), 664. (472. sz.)

⁸⁰ CD XVII. 412. (303. sz.), ZsO I. 2257. sz.

⁸¹ CD XVIII. 377–378. (263. sz.)

⁸² ZsO II. 4905. sz., 4906. sz.

⁸³ Ennek konkrét okát nem tudjuk.

⁸⁴ DL 74 468.; DL 33 364.; DL 1046.; ZsO VI. 1031. sz.

alábbis erre utaló nyom nem maradt ránk). E szerint István fia Petew, János fia Péter, Pál fia Miklós, Rodizlow fia András, Iwahim fia Miklós, Fabian fia Imre, Eleus fia Balázs és Zeker fia György „*de genere Gordas*” 1356. ápr. 18-án bemutatták Lajos királynak oklevelüket „*super libertate et translacione eorum a iobagionatu castris de Ryuche in cetum et numerum verorum nobilium facta confectum*”.⁸⁵ A magukat IV. László kiváltsága révén „nemesnek” valló Gordas nembeliek elődeit az átirrt „C”-oklevél *de genere Gurdumus*-ként szerepelteti, név szerint felsorolva Draguna fia Myle-t, Gurdimer fia Vzmuk-ot, Leesk fia Pétert, Zupk fia Tyboldot, Bask fia Lászlót, Hotizlou fia Lőrincet és Thoma fia Tamást. E nevek némelyikével (Myle, Vzmuk, Tybold) találkoztunk már a korábban említett Árpád-kori oklevelekben, mégpedig az 1266–67-ben szereplő rojcsai várjobbágyok között.⁸⁶ Azaz, a *Gurdumus~Gordas genust* egyértelműen rojcsai várjobbágynevezésként azonosíthatjuk. Mivel sorsukkal kapcsolatban forrásaink sajnos nem szolgálnak további adatokkal,⁸⁷ ezért csak sejtethetjük: a 13. századi rojcsai várjobbágyok egy csoportja jónak látta nemzetségének tagjait név szerint is IV. László kiváltsága „alá” sorolni, utódaik pedig, hogy jogaikra immár nemesként is – melyre tagjaik *de genere* megjelenése amúgy is némi további alapot szolgáltatott – garanciát szerezzenek I. Lajostól.

Hasonló jelenség sejtethető a „B” oklevelet pár nappal korábban, 1356. ápr. 6-án átirató, viszont ezúttal „*nobiles de comitatu de Reyuche*”-ként feltüntetett csoport esetében.⁸⁸ Ezek – Lyuben fia Péter, Andornuk fia János, Márton fia Bálint, Month fia István és Máté fia István – „nemesi” megnevezése azért is érdekes, mert az eredeti oklevél „*specialiter*” csupán Turuck fia Pétert (és utódait) emelte be a kiváltság hatálya alá, mi több egyértelműen várjobbágyi minősítéssel.⁸⁹ Mivel azt kizárhatjuk, hogy Lyuben fia Péter és társai *mind* Turuck kései leszármazottai lettek volna – sajnos sem elődeik,⁹⁰ sem az ő és utódaik további sorsa nem ismeretes –, ezért nemigen gondolhatunk másra, mint a *Gordas*-nembeliek esetében: jónak látták, ha „nemesként” is királyi garanciát szereznek jogaik védelmére.

⁸⁵ CD XII. 341. (256. sz.)

⁸⁶ CD V. 418. (887. sz.), 575. (24. sz.)

⁸⁷ Azt persze bajosan tudjuk megmondani, hogy leszármazottaik nem szerepelnek-e a Szerdahelyiekkel folytatott perpatvar során keletkezett, a „rojcsai nemes várjobbágyokat/prediálisokat/ várnemeseket” név szerint is felsoroló, *terjedelmes* lajstromokon – igaz, ezek kivétel nélkül az 1279-es oklevél „A”-szövegét tartalmilag átiró oklevelekben szerepelnek (L. Melléklet.; Garai Miklós nádor és Perényi Péter országbíró 1419. máj. 3-i oklevele nem kevesebb, mint 153 rojcsai nevet sorol fel: KUKULJEVIĆ I. 90–92. [73. sz.]) –, mindenesetre ez idáig sem személyükre, sem *genusukra* való utalást nem találtam.

⁸⁸ DL 74 468., DL 33 364, DL 1046.

⁸⁹ Ezt ráadásul a „B”-oklevél egy egyedi specialitása még ki is emelte. Az 1279-es oklevél összes többi verziójában ugyanis az „*exceptis articulis in quibus iidem nobiles prediales et iobagiones castris*”-kezdetű mellékmondat szerepel („A”-változat), ezt a „C”-szöveg csupán az „*ex eisdem viri superius nominati*”, míg a „D”-szöveg a hasonló „*et uiri predicti*” utalással egészítette ki. Ezzel szemben a „B”-szöveg így hangzik: „*exceptis articulis in quibus iidem iobagiones castris et specialiter ex eisdem Petrus superius nominatus expressi*”, azaz az oklevél ezen része a várjobbágyokra (és közülük Péterre) szűkítette le a privilégium tartalmát.

⁹⁰ Hacsak Lyuben fia Péter apja nem azonos az 1331-ben szereplő Luben rojcsai prediálissal [CD X. 664. (472. sz.)], aki 1341/42-ben már *comes terrestris* volt [CD X. 632. (447. sz.), 664. (472. sz.)].

Arra, hogy a IV. László-féle kiváltság „speciális” változatainak felhasználhatósága⁹¹ szempontjából a 14. század végén már mennyire lényeges volt, hogy a pusztá oklevélen kívül lehetőleg bizonyítható *genealógiai* kapcsolat is fennálljon a „királyi serviensek” utódaiként fellépő delikvens és az eredeti oklevél „*specialiter*” kedvezményezettjei között, jól illusztrálja Miklós fia Farkas rokonságának némileg szövevényes története.

Farkas fia Miklós fia⁹² Farkas a jelek szerint sok kortársához hasonlóan nem áttalott olykor az oklevélhamisítás eszközehez folyamodni birtokai gyarapítása érdekében. Péter fia Tamás lipthói és kőrösi ispán 1350. júl. 4-i okleveléből ugyanis megtudjuk, hogy Farkas a rojcsai *civisekkel* és *hospesekkel*⁹³ szemben *Kanisna* és *Zarouisna* birtokrészekért⁹⁴ folyó perében Mykch szlavón bán nevére hamisított oklevelet mutatott be,⁹⁵ amiért fővesztésre ítélték, a birtokokat pedig az ispán Rojcsa hercegi birtokhoz (*ad [...] possessionem Ryuche ducalem*) csatolta. Farkas azonban megfizette a főváltásgként megszabott összeget az ispán és a *civisek* felé is, így megtarthatta birtokait mint „a rojcsai kerületből való országos nemes”,⁹⁶ amiről Tamás ispántól 1350. augusztus 22-én oklevelet is nyert. Farkas – aki egyébiránt *Kanisna*-n lakott (*in Kanisna residens*) – birtokait 1352-ben Mihály fia Péter vicebán, egyben

⁹¹ Jelen tanulmány nem kívánja feltárni a László-féle privilégium különféle változatait a 15. század első két évtizedében felhasználók „érdekrendszerének” egészét, ennek fő vonásai Nógrády Árpád tanulmányából amúgy is kiolvashatók. (NÓGRÁDY 2001.) Mindazonáltal e tekintetben igen érdekes a somogyi konvent 1419. július 3-i, a „B”-szöveget I. Lajos Lyuben fia Péter és társai számára 1356-ban kelt átírása alapján közzétett oklevele. Az ugyanis Szerdahelyi Ders Márton özvegye, Anna és fiai kérésére lett kiállítva, és ezzel IV. László oklevelének egyetlen általam ismert olyan változata, ami a rojcsaiakkal *ellenérdekelt* fél számára készült átírásban maradt ránk. DL 1046.; ZsO VII. 735. sz. A képhez hozzá tartozik, hogy eddig sem a „B”-szöveget 1417-ben átíró báni oklevél (DL 33 364.), sem a „D”-oklevél egyetlen, 1402-es félkész fogalmazványban fennmaradt (DL 34 351.) változatának *destinatariusait* nem sikerült közelebről azonosítani.

⁹² CD XVIII. 26–34. (21. sz.); ZsO I. 3983. sz.; DL 33 512.; ZsO III. 1083. sz.

⁹³ Magának Rojcsa településnek – mely a 14. század közepén az uralkodó birtoka volt – a lakóiról van szó, akiknek 15. századi utódi utóbb szintén kemény harcot vívtak a Szerdahelyiekkel az *oppidum* „régí jogainak” megvédéséért. NÓGRÁDY 2001. 76–79. Kapcsolatuk az Árpád-korban felbukkanó *hospesekkel* nem kizárt, de adatok híján nem is igazolható.

⁹⁴ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a két birtok és a velük kapcsolatban hivatkozott oklevelek *külön-külön* szerepelnek Szécsényi Simon 1395. május 17-i (DL 33 511., CD XVIII. 26–34. [21. sz.], ZsO I. 3983. sz.) és Kőrös megye hatóságának 1411. október 18-i (DL 33 512., ZsO III. 1083. sz.) oklevelében (tartalmi átírásban), azt a benyomást keltve, mintha a különböző oklevéladók azonos szövegű, egyazon időpontban keltezett diplomákat állítottak volna ki a két birtokkal kapcsolatban. Valószínűbb azonban, hogy a két tartalmi átírás azonos oklevelek különböző szöveghelyeit hivatkozta. Ám mivel ez a jelenség a források hitelességére is árnyat vetethet (l. még a 99. jegyzetet), lényeges hangsúlyoznunk, hogy az alábbi rekonstrukció az oklevelekben foglalt „történetek” hiteles voltából indul ki, mégpedig abból a megfontolásból, hogy ha a tartalmilag átírt okleveleket a ránk maradt források netán a Szerdahelyiek számára kedvező „kreatív értelmezéssel” közölnék is, ez a Farkas és rokonsága társadalmi státuszára vonatkozó bírói érveket és jogértelmezést nemigen érintheti, sokkal inkább birtokjogi vonatkozásokat kell, hogy tükrözzön.

⁹⁵ Mégpedig nyilvánvalóan hibás datálással, mivel Akos nb. Mikcs 1343-ig töltötte be a báni posztot (ENGEL 1996. I. 16.), a hamis oklevelet pedig 1355-re keltezték. Pál fia János kaproncai várnagy, Lőrinc fia Péter rojcsai *comes terrestris*, és a „*nobiles de prouincia Ryuche*” közt említett Balázs fia Mihály az 1329–1331 körüli évekhez utalnak minket a hamis oklevél előképének valószínű korát illetően.

⁹⁶ „*ad idem seruicium sicut virum ex nobilibus regni de districtu Ryuche, qui vt de nobilibus et ignobilibus rescuisset ipse inter nobiles seruicium domini regis seruire curasset.*” CD XVIII. 27–28. (21. sz.)

kőrösi ispán meg is határoltatta.⁹⁷ Kevés kétségünk lehet tehát afelől, hogy Farkast az 1350-es években Kőrös megye „rojcsai kerületének” vélhetőleg kevésbé tehető, de mindenképpen „*nobilis*” állapotú birtokosai között tartották számon, amit megerősít az is, hogy Farkas a császmái káptalan 1369. aug. 10-i oklevele szerint mint „*nobilis de districtu de Ryuche*” íratta át az említett, Lyuben fia Péter és társai számára kiadott, IV. László privilégiumának „B”-szövegét átfró oklevelet.⁹⁸ 1393 után azonban Farkas fiainak: Miklósnak és Pálnak, illetve unokájának, Tamásnak is meggyűlt a baja a Szerdahelyiekkel, ami nemesi státuszukat is veszélybe sodorta.

Farkas fia Miklós és Szerdahelyi Ders Márton között 1394 augusztusában robbant ki a vita az említett birtokok felett Bebek Detre szlavón bán előtt. A per során Miklós a császmái káptalan által apja számára 1374-ben átfírt három oklevelével próbálta jogait – „nemességét” IV. László privilégiumára,⁹⁹ míg birtokjogait az említett 1350 augusztusi és 1352-es ispáni oklevelekre hivatkozva – igazolni. Ezzel szemben Ders Márton bemutatta Zsigmond 1393. máj. 23-án kelt, a neki tett rojcsai királyi adományra vonatkozó oklevelét¹⁰⁰ (mely alapján 1394. júl. 23-án abba a császmái káptalan őt be is iktatta), illetve Tamás ispán említett 1350 júliusi, a birtokokat a hercegi uradalomhoz csatoló döntésére hivatkozott.¹⁰¹ A per ezen a ponton vett Miklós számára *kedvezőilen* fordulatot. A báni ítélőszék szerint ugyanis Tamás ispánnak királyi hozzájárulás nélkül nem lett volna joga sem az 1350. júliusi ítélettel a „*ius regium*”-hoz tartozóvá lett birtokokat (melyek tehát így visszakerültek a királyi adományozási jogáéhoz) visszaadnia Farkasnak, sem Miklós (azóta elhunyt) atyját a „rojcsai nemesek” sorában meghagynia (*in cetu et numerum nobilium de districtu Ryuche relinquare valuisse*). Szempontunkból azonban még lényegesebb a bírói fórum azon megállapítása, mely szerint Farkas fia Miklósnak nem sikerült *egyértelműen bizonyítania (nullo euidenti documento probasset nec in futurum conprobare assumpsisset)*, hogy Turuck (~Thuruk) fia Péter és a László király által a serviensek közé emelt rojcsai nemes várjobbágyok utóda lenne. Miklós fellebbezett ugyan a királyi kúriába, ám sem a „*consuetudine [...] regni Sclauonie requirente*” Kaplai János országbíró elé került per tárgyalásán, sem a háromszori idézésen nem jelent meg, így 1395-ben *Kanisna* birtok (és talán *Zarouisna* is) végleg Ders Mártoné lett.

⁹⁷ CD XVIII. 26–34. (21. sz.), ZsO I. 3983. sz., DL 33 512.

⁹⁸ DL 74 468.

⁹⁹ Érdekes, hogy a Miklós által a két birtokkal kapcsolatos perekben bemutatott, a IV. László-féle kiváltságot igazolni hivatott oklevél *nem* az imént említett, eredetiben fennmaradt 1369. aug. 10-i káptalani kiadvány (DL 74 468.) volt, hanem egy – csupán a tartalmi átirásokból ismert (DL 33 511.; DL 33 512.) – *másik*, amely 1374 okt. 15-én kelt. Ráadásul ez az oklevél a László-féle privilégiumot „B”-szövegében, az elveszett királyi nagypécset miatt 1364-ben újrapécsettelt változatában írta át, melyet viszont (ellentétben az *összes többi*, 1364-ben záradékkal ellátott oklevéllel!) *nem* május 21-ére, hanem május 23-ra kelteztek. (Vö. a Melléklettel) Tartalmi átirásokról lévén szó, az utóbbi jelenséget akár egyszerű dátumtévesztéssel is magyarázhatjuk, de még ez esetben sem tudjuk az okát, hogy Farkas 1374-ben vajon miért íratta át a László-féle oklevelet újra, és főként, hogy a Szerdahelyiekkel szembeni perben miért nem került elő a hitelesnek tűnő 1369-es császmái átirat. E tényezők ismét csak némi kétséget támasztanak a tartalmi átirásokat közlő két oklevél hitelét illetően.

¹⁰⁰ ZsO I. 2949. sz.

¹⁰¹ CD XVIII. 26–34. (21. sz.), ZsO I. 3983. sz., DL 33 512.

A birtokba iktatást a zágrábi káptalan végezte, az ügyet pedig az új országbíró, Szécsényi Simon véglegesen lezárta.¹⁰²

Kísértetiesen hasonló történet játszódott le Farkas fiai: Miklós és Pál, illetve Miklós fia Tamás esetében is 1407–1411 között. 1407 dec. 13-án Farkas leszármazottai a *homo regius* és a káptalani ember jelenlétében be kívánták iktattatni magukat *Zarouisna* birtokba,¹⁰³ azonban Ders Márton egyik familiárisa, ura nevében tiltakozva megakadályozta azt. December 15-én Farkas fia Miklós előbb a császári káptalan előtt gyorsan oklevélbe foglaltatta Márton eltiltását a birtok elfoglalásától, majd januárra megidézette Rojcsa urát a tiltakozás okának előadására. A per azonban csak 1411 októberében folytatódhatott – Miklós t.i. időközben meghalt –, amikor is a felek Körös megye hatósága előtt bemutatták okleveleiket. A felperesek az 1407-es eltiltó oklevélen kívül Farkasnak a korábbi perben is citált 1350/1352-es ispáni okleveleit mutatták be, míg Ders Márton nemes egyszerűséggel Szécsényi Simon 1395-ös országbírói ítéletére hivatkozott. Monoszloi Csupor Pál zágrábi és körösi ispán és a körösi szolgabírák döntése a korábbi ítélet érvelését ismételte meg: *Zarouisna*-t Zsigmond király a „*ius regium*” alapján joggal adhatta Dersnek, Farkas fia Pál és Miklós fia Tamás pedig nem tudták igazolni, hogy Turuck (~Thumuk) fia Péter vagy a nemes rojcsai várjobbágyok utódai lennének. A vármegyei ítélőszék a jogtalan kereset miatt tehát a felpereseket elmarasztalta és a birtokot Szerdahelyi Ders Mártonnak ítélte.¹⁰⁴

Farkas és utódainak története (de a Szerdahelyiekkel szembeni több évtizedes viszályban László oklevelének általános jellegű „A”-szövegére hivatkozva, *valóban közösségként* fellépő számtalan „rojcsai prediális”¹⁰⁵ 15. század eleji története is) jól mutatja, hogy míg az Anjou-korban végig elegendő volt IV. László kiváltságlevelének valamelyik változatára hivatkozni a „rojcsai nemes” állapot igazolásához, addig ez a század végén – még pontosabban 1393 után! – *már korántsem volt kielégítő*.¹⁰⁶ Ez – mint láttuk – még a Farkas családjánál jóval potensebb „Konzakaiak” esetében sem volt önmagában elégséges támasz Ders Márton ellenében. Másrészt fontos mozzanat Farkas és utódai történetében, hogy a báni, országbírói és vármegyei ítélőszékek egyaránt hangsúlyozzák: a körösi ispán királyi jóváhagyás nélkül nem „hagyhatta (volna) meg” a „rojcsai nemesek” sorában Farkast. Ez pedig azt húzza alá, hogy az Árpád-kori „rojcsai prediálisok” *tömegeinek* sorsát végső soron nem a Szerdahelyieknek tett királyi adomány pusztá ténye pecsételte meg, hanem

¹⁰² A fentiekre: CD XVIII. 26–34. (21. sz.); ZsO I. 3983. sz. Úgy tűnik, a korábbi országbírói döntés alapján Szécsényi Simon *Zarouisna* birtokra nézve aznap hasonló tartalmú oklevelet állított ki (vö. a 94. jegyzettel), legalábbis erre utal, hogy Ders Márton azt bemutatta 1411-ben Körös megye hatósága előtt. DL 33 512. Az oklevél kiadott regesztája így (ZsO III. 1083. sz.) itt tévesen hivatkozik Szécsényi Simon ugyanaznap kelt, de kizárólag *Kanisna*-ra vonatkozó előbbi oklevelére.

¹⁰³ A történet némileg zavarba ejtő momentuma, hogy források híján nem tudjuk, hogy ha Simon országbíró *Zarouisna* birtoklásának kérdését is valóban rendezte 1395-ben (l. az előző jegyzetet), akkor Farkas leszármazottai vajon milyen alapon próbálkoztak mégis beiktattatni magukat a birtokba 1407-ben.

¹⁰⁴ DL 33 512.; ZsO III. 1083. sz.

¹⁰⁵ ZsO VI. 1031. sz.; ZsO VII. 388. sz., vö. NÓGRÁDY 2001.

¹⁰⁶ Farkas és utódai „nemességének” elvitatása a 14–15. század fordulóján persze részben az egykori oklevél-hamisító önhibájából, részben a 14. századi körösi ispánok és a nagybírák eltérő jogértelmezéséből fakadt. Az azonban, hogy a végső verdikt szerint Farkas fia Miklósnak és rokonainak igazolniuk kellett volna a IV. László kiváltságában foglalt személyekhez kötő *rokoni kapcsolatot*, merőben új elem.

mindenekelőtt a lokális „nemességüket” addig garantáló, az Anjouk idején még folyton megújított királyi garancia és jogaik királyi elismerésének fokozatos megszűnése Zsigmond uralkodása idején.¹⁰⁷

Ennek jó ellenpróbája a Mária királyné előtt 1391-ben – a Ders Mártont megelőzve Rojcsát (ideiglenesen) elnyerő – Prodavizi (Mykch bán fia István fia) István ellen fellépő „rojcsai prediálisok és nemes várjobbágyok” esete,¹⁰⁸ mely egy további lényeges ponton ki is egészíti az eddig mondottakat. A nemesek ügyében báróival és prelátusaival ítélkező királyné előtt megjelenő Zelna-i Imre fia János és társai – az oklevél tizenhárom, a többi prediális nevében is fellépő rojcsait sorol fel – arra hivatkoztak, hogy Prodavizi őket mint „ignobilis” jobbágyait kezeli, holott ők Béla királytól nyert, és Lajos király által is megerősített szabadságaik szerint élnek, amire okleveles bizonyítékkal is szolgáltak,¹⁰⁹ mi több, állításaikat maga Prodavizi is igaznak ismerte el (*hoc bene verum foret*).¹¹⁰ Mária királyné a „prediálisok és nemes várjobbágyok” szabadságait respektálva beiktattatta őket birtokaikba.¹¹¹ Fontos mozzanat azonban, hogy a királyné előtt tiltakozó rojcsaiak nem IV. László 1279-es privilégiumára hivatkoztak – mint várnánk –, hanem a IV. Béla királytól nyert szabadságokra. Ezeket – IV. Béla korábban említett 1265-ös, a „szabad magyar prediálisokat” is emlegető oklevelét¹¹² – 1380. jún. 26-án erősítette meg Lajos királlyal Dragoch fia András *suppanus* (!), Iwan fia Péter, Chark fia Petrezlaus és Fábíán fia György „nobiles iobagiones castris nostri de Ryuche”.¹¹³ Ha ehhez hozzáteszük, hogy a Szerdahelyiekkel „háborúskodó” „rojcsai prediálisokat” forrásaink sohasem nevezik „rojcsai nemesnek”,¹¹⁴ továbbá hogy a diploma tartalmi átirásai révén IV. László oklevelének „A”-szövegére történő hivatkozásuk csak 1417-től mutatható ki,¹¹⁵ arra a következtetésre sarkall, hogy a 14. század végén közösségként fellépő „rojcsai prediálisok” tömege – élükön általában a *comes terrestrisszel* – csupán az *utolsó utáni pillanatban ismerte fel* a „drávántúli szerviensek” jogaiban az Anjou királyok idején még kétségtelenül benne rejlő lehetőséget.

¹⁰⁷ A királyi garancia és támogatás jelentőségét a történet végén visszaigazolja, amint arra Nógrády Árpád rámutatott, hogy a „rojcsai prediálisok” és a Szerdahelyiek küzdelmében 1419 után éppen azért állt be visszafordíthatatlan fordulat, mert Zsigmond végleg a földesúr oldalára állt. NÓGRÁDY 2001. 78–81.

¹⁰⁸ ADAMČEK 1976–1977. 154–155.; MÁLYUSZ 1984. 133.

¹⁰⁹ CD XVII. 340. (246. sz.): „*ab antiquo in prediis et aliis porcionibus possessionariis ipsorum in tenuitis predicti castris Rycha existentibus in libertatibus per (...) dominum Belam (...), mediantibus suis litteris exinde confectis priuilegalibus datis et concessis tandem per (...) dominum Lodouicum (...), in suis litteris transscribi faciendo confirmatis stetissent et permanissent.*”

¹¹⁰ CD XVII. 339–341. (246. sz.), ZsO I. 1968. sz.

¹¹¹ CD XVII. 348–349. (253. sz.), ZsO I. 2013. sz.

¹¹² CD V. 329–300. (820. sz.), RA 1432. sz.

¹¹³ CD XVI. 109. (100. sz.)

¹¹⁴ Ehhez legközelebb „*predialium et nobilium castris Reychemsis*” megnevezésük áll 1419-ben. KUKULJEVIĆ I. 89. (73. sz.)

¹¹⁵ L. a Mellékletben az „A”-oklevélnél TÁ1-t és TÁ2-t. Külön is érdemes kiemelni Zsigmond király 1417. aug. 8-án keltezett oklevelét, mely szerint a rojcsai „prediálisok és nemes várjobbágyok” hangsúlyozták, hogy elődeiket Béla és László királyok olyan kiváltságokkal ruházták fel „*quibus veri et naturales servientes nostri regales ultra Drauam constituti sunt presigniti*”, mely kiváltságaikat Lajos király is megerősítette. DL 33 472., ZsO VI. 775. sz.

Azaz adataink egyértelműen arra vallanak, hogy az 1279–1393 közötti időszakban az Árpád-kori rojcsai „várjobbágyok és prediálisok” utódainak története eltérő szálon futott. Ez részben nyilván arra vezethető vissza, hogy már a 13. században is jogilag, vagyoniilag és társadalmi állás szempontjából is differenciált társaságot alkottak, melynek a IV. László-féle 1279-es kiváltság *egységesen* adta meg ugyan a *lehetőséget* a szlavón nemessé válásra, de erre önmagában garanciával nem szolgálhatott. A 14. század első felében felbukkanó „rojcsai nemesek” (a század második felében pedig a velük „egyívású” Konzkaiak), a század közepén említett, várjobbágyi eredetű Gurdumus nembeliek vagy Lyuben fia Péter és társai e lehetőség sikeres, de *egyéni* utakon történő megragadásának pozitív, Farkas és leszármazottainak története pedig negatív példái. Ezek a *kisebb* csoportok, családok és nemzetségek a 14. század folyamán maguk mögött hagyták – részben az Anjou királyok által újra és újra megerősített és garantált Árpád-kori kiváltságaik, részben egyéni szerencséjük és ügyességük révén – „a rojcsai prediálisoknak és nemes várjobbágyoknak” *megmaradtak sokaságát*. Utóbbiak a század végéig csupán szőrványosan bukkannak fel forrásainkban, jellemző módon azonban azonban *sohasem* az elméletileg rájuk is vonatkozó, ám általuk csupán a Szerdahelyiekkel szembeni harc során „felfedezett” 1279-es privilegium Anjou-kori megerősítései kapcsán. E „prediálisok és várjobbágyok” – tehát mindazok, akik a 14. század folyamán *nem váltak* „rojcsai nemessé” –, az Anjou-kor végétől immár *közösségként* fellépve igyekeztek jogukat védeni (aligha véletlen, hogy kifejezetten tömeges szereplésük az oklevelekben éppen ekkortól datálható), ám 1393 utáni históriájuk addigi „kiváltságos” állapotuk rendkívül törekeny voltát mutatja. Státuszuk, mely az Árpád-korból eredt, és addig joggal számon tartott és respektált *libertas*nak volt tekinthető, esetükben a nemesi egzisztencia 14. századi megalapozása híján, továbbá a királyi támogatás fokozatos elvesztésével elillant a 15. század első negyedének végére.

MELLÉKLET

IV. László király 1279-es rojcsai privilegiumának szövegnyománya

A. oklevél: *általános kiváltság*

Á: I. Károly, 1322. október 14. (DL 49 620., CD IX. 102–103. [88. sz.])

TÁ1: Zsigmond, 1417. augusztus 8. (DL 33 472., ZsO VI. 775. sz.)¹¹⁶ > 1.) császmái káptalan, 1417. október 23. (DL 33 464., ZsO VI. 1031. sz.)¹¹⁷ = 2.) császmái káptalan, 1417. október 23. (DL 37 361.) > Zsigmond, 1417. december 22. (DL 10 513.; ZsO VI. 1272. sz.)

¹¹⁶ Utal Béla (!) és László királyok, Lajos király által is megerősített a rojcsaiakat „drávántúli királyi szervienség” tévő kiváltságaira.

¹¹⁷ Tartalmilag átfirta az „A”-szöveg I. Lajos király-féle 1356. április 6-i átirását újrapecsételés szüksége végett 1364. május 21-én záradékkal ellátó oklevelét, továbbá Mária királyné 1391. április 12-én kelt (ZsO I. 1968. sz.), a császmái káptalan 1391. május 1-i átirásában fennmaradt oklevelét (DL 33 282.; ZsO I. 2013. sz.), mely utóbbi (tartalmi átirásban) szintén utal a rojcsaiak Béla királytól nyert és Lajos király által is megerősített szabadságaira.

TÁ2: Garai Miklós nádor és Perényi Péter országbíró, 1419. május 3. (DL 33 365.; ZsO VII. 388. sz.; KUKULJEVIĆ I. 89–94. [73. sz.]) > császmái káptalan, 1419. augusztus 9. (DL 10 747.)¹¹⁸

B. oklevél: *Turuck fia Péter*

Á1: I. Lajos, 1356. április 6. > Uő. 1364. május 21. > császmái káptalan, 1369. augusztus 10. (DL 74 468.)

Á2: I. Lajos, 1356. április 6. > Uő. 1364. május 21. > Szántói Lack Dávid szlavón bán, 1417. március 8. (DL 33 364.)

Á3: I. Lajos, 1356. április 6. > Uő. 1364. május 21. > somogyi konvent, 1419. július 3. (DL 1046., ZsO VII. 735.sz.)

TÁ1: I. Lajos, 1364. május 23. > császmái káptalan, 1374. október 15. > Konia bán fia (Szécsényi) Simon országbíró, 1395. május 17. (DL 33 511., CD XVIII. 26–34. [21. sz.]; ZsO I. 3983.sz.¹¹⁹)

TÁ2: I. Lajos, 1364. május 23. > császmái káptalan, 1374. október 15. > Kőrös megye hatósága, 1411. október 18. (DL 33 512.; ZsO III. 1083. sz.)

C. oklevél: *Gurdumus nembeliek*

Á: I. Lajos, 1356. április 18. (DF 230 215.; CD XII. 341–342. [256.sz.])

D. oklevél: *Junk fia Pál, Mike fia Balázs*

Á: István fia János és Péter vicebánok, kőrösi ispánok és a kőrösi szolgabírák, 1402. március 8–szeptember 29. között¹²⁰ (DL 34 351.)

BIBLIOGRÁFIA

ADAMČEK 1976–1977. = ADAMČEK, JOSIP: Rovišćanski predijalci. *Historijski zbornik* 29–30 (1976–1977) 151–159.

BÓNIS 2003. = BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Sajtó alá rend. és az utószót írta BALOGH ELEMÉR. Budapest, 2003.²

BUTURAC 2003. = BUTURAC, JOSIP: *Povijest Rovišća*. Rovišće, 2003.²

CD = *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–XVIII*. Ed. SMIČIKLAS, TADE et al. Zagreb, 1904–1990.

CSÁNKI 1893. = CSÁNKI DEZSŐ: *Körösmegye a XV-ik században*. Budapest, 1893.

¹¹⁸ L. az előző jegyzetet!

¹¹⁹ A regeszta az 1279-es „B”-oklevélre utal ugyan, de nem említi, hogy annak tartalmi átrása I. Lajos 1364. máj. 21-én záradékkal ellátott oklevelének a császmái káptalan által 1374. október 15-én kiadott transsumptuma alapján készült.

¹²⁰ Datálásához: ENGEL 1996. I. 254.

- DL-DF = Magyar Országos Levéltár, Budapest, Diplomatikai Levéltár / Diplomatikai Film-tár. *Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa*. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.
- ENGEL 1996 = ENGEL PÁL: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II*. Budapest, 1996.
- FEKETE NAGY 1937. = FEKETE NAGY ANTAL: Az országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban. In: *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, 1937. május 27*. Szerk. BAKÁCS ISTVÁN JÁNOS. Budapest, 1937. 159–184.
- FÜGEDI 1938. = FÜGEDI ERIK: *Nyitra megye betelepülése*. Budapest, 1938.
- HO = *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I–VIII*. Szerk. NAGY IMRE et al. Győr–Budapest, 1865–1891.
- KLAIČ 1976. = KLAIČ, NADA: *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb, 1976.
- KMTL = *Korai magyar történelmi lexikon, 9–14. század*. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Budapest, 1994.
- KRISTÓ 1988. = KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988.
- KRISTÓ 2003. = KRISTÓ GYULA: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szegedi Középkortörténelmi Könyvtár 19. Szeged, 2003.
- KUKULJEVIĆ = *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–III*. Ed. KUKULJEVIĆ, JOHANNES aliter Bassani de Sacchi. Zagreb, 1861–1862.
- MÁLYUSZ 1984. = MÁLYUSZ ELEMÉR: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest, 1984.
- NÓGRÁDY 2001. = NÓGRÁDY ÁRPÁD: A Szerdahelyiek és a rojcsai prediálisok. *Történelmi Szemle* 43 (2001/1–2) 73–82.
- PESTY 1880. = PESTY FRIGYES: *Az eltűnt régi vármegyék I–II*. Budapest, 1880.
- PESTY 1882. = PESTY FRIGYES: *A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században*. Budapest, 1882.
- RA = *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II*. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN. Budapest, 1923–1987.
- RADY 2000. = RADY, MARTIN: *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. Basingstoke–New York, 2000.
- SZEBERÉNYI 2011 = SZEBERÉNYI GÁBOR: *Noble communities in Scepusia and Turopolje in the 13th–14th Centuries: A Comparative Analysis*. (A „Slovensko a Chorvátoko: Historické paralely a vzťahy (do roku 1780)” c. nemzetközi konferencián elhangzott előadás, Lőcse (Szlovákia), 2011. jún. 23. (sajtó alatt) Szövege: <http://www.scribd.com/doc/59505076/G-Szeberenyi-Noble-Communities-in-Scepusia-and-Turopolje-in-the-13th-14th-Centuries-A-Comparative-Analysis>)
- SZEBERÉNYI [kézirat] = SZEBERÉNYI GÁBOR: *Szlavónia megszervezése és a „szabad magyar prediálisok”* (megjelenés előtt)
- VÁCZY 1928. = VÁCZY PÉTER: *A királyi serviensek és a patrimoniális királyság*. (Különnyomat a „Századok” LXI. (1927) évfolyamából.) Budapest, 1928.
- WEISZ 2010. = WEISZ BOGLÁRKA: Kamaraispánok az Árpád-korban. *Turul* 83 (2010/3) 79–87.
- WEISZ–ZSOLDOS 2010. = WEISZ BOGLÁRKA–ZSOLDOS ATTILA: A báni joghatóság Szlavóniában és a Dráván túl. In: *„Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk.: ALMÁSI TIBOR–RÉVÉSZ ÉVA–SZABADOS GYÖRGY. Szeged, 2010. 469–482.
- ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár I–XI*. Összeáll. MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR. Budapest, 1951–2009.
- ZSOLDOS 1999. = ZSOLDOS Attila: *A szent király szabadjai*. Fejezetek a várjobbágyok történetéből. Budapest, 1999.

ZSOLDOS 2000. = ZSOLDOS ATTILA: Confinum és marchia. *Századok* 134 (2000) 99–112.

ZSOLDOS 2010. = ZSOLDOS ATTILA: Örökös ispánságok az Árpád-korban. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939-2004)*. Szerk. FONT MÁRTA–FEDELES TAMÁS–KISS GERGELY. Pécs, 2010. 73–92.

ZSOLDOS 2011A. = ZSOLDOS ATTILA: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, 2011.

ZSOLDOS 2011B. = ZSOLDOS ATTILA: „Egész Szlavónia” az Árpádok királyságában. Horvát–magyar kapcsolatok a korai középkorban. *História* 2011/5–6. 9–12.

Nobles, Castle-warriors and Praediales of Rovišće in the 13th–14th Centuries

One of the most significant generalizations rose in the relevant historiography about topics of the forming processes of the Slavonian nobility during the 13th–14th centuries, was connected to the presumed correspondence that supposedly existed between the stratum of the *castle-warriors* (*várjobbágyok*), and that members of the lower-rank nobility in Slavonia who are generally called in our sources as *praediales*. This generalized opinion can be summarized briefly as follows: on the territory of medieval Slavonia, most of the royal „castle lordships”/ *ispánates* (*várispánságok*), similarly to the ones existed on the central areas of the Hungarian Kingdom, were handed over to various ecclesiastical and lay landlords during the 13th–14th centuries, but the elites in the micro-society of the various „vanishing” *ispánates*, i.e. the stratum of castle-warriors, *did not* cease to exist (*unlike* their counterparts in Hungary), but most of them were able to keep their special rights and districts, and were converted eventually into a special „castle nobility” (*várnemesség*) or *praedial nobility* which was able to keep its social and organizational frames till the end of the Middle Ages, or even beyond. Thus, „the stratum of castle-warriors was transformed into praedial nobility in Slavonia” (P. Engel).

In this paper I will discuss the history of the most prominent representative of these groups of „conditional nobility”, i. e. the strata of *praediales* and *castle-warriors* of Rovišće (Rojcsa), with the aim to prove that the presumed relation between *castle-warriors* and *praediales* (lived on royal or other lay tenures) in Slavonia during the 13th–14th was more complicated and less straightforward than it has been suggested in the historiography.

The beginning of the story of the Rovišćan *praediales* in the 13th century, and mainly the huge debate around them in the decades at the turn of the 14th–15th centuries, when this group had been eventually subordinated to lay landholders, has been already discussed in Hungarian and Croatian historiography in detail. However, the events and stories between these turning points have got less attention so far, albeit our data from the 14th century enlighten many aspects which bring us closer to understand the socio-historical processes which accompanied the „vanishing” of the old Slavonian *ispánates* during the later Middle Ages.